

*Веркалець І. Д.,
аспірант спеціальності 081 «Право»
ПВНЗ «Університет Короля Данила»*

РОЛЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРАВА

Анотація. У статті проведено загальнотеоретичний аналіз правової культури та її впливу на процес здійснення функцій права. Розкрито зміст правової культури в контексті вдосконалення механізму реалізації основних функцій права в Україні. Визначено, що регулятивний потенціал впливу правової культури на упорядкування суспільних відносин реалізується через два основні складники: перший – це регулятивний потенціал власне права як основи утворювань правової культури та пов'язаних із ним правових явищ: правової діяльності, правовідносин, режиму законності та правопорядку тощо; другий – це творчо-активний вплив правової свідомості.

З'ясовано, що способи інформування про чинне законодавство є різними: правове інформування засобами масової інформації, через Інтернет, через вплив юридичної практики, юридичні консультації, правове виховання. Один із головних – правове інформування засобами масової інформації, перевагами якого є оперативність подання інформації, максимальна кількість охопленого населення, щоденність впливу і доступність правової інформації. Наголошено, що за всієї важливості регулятивної функції правової свідомості, регулятивного потенціалу правової культури взагалі глибокий функціональний вплив її на суспільно-правовий розвиток можливий тоді, коли використовується потенціал усіх функцій правової свідомості. Саме це забезпечує реалізацію функціональної єдності правової свідомості як складника правової культури. Ця єдність передбачає виділення в системі функцій правової культури інтегруючої функції, яка б пронизувала собою всі інші. Зроблено висновок, що курс на формування правової держави в умовах посттоталітарної епохи нами мислиться як реальний рух до нового рівня правової культури. Адже формування відкритого, вільного, демократичного громадянського суспільства, що спирається на право, закон, інформованість і активність громадян, вимагає якісної зміни правової культури всього суспільства і окремої особи. Тому найважливішим напрямом впливу правової культури на ефективний механізм реалізації функцій права повинно, на нашу думку, стати затвердження принципів верховенства права, пріоритету свобод і законних інтересів людини.

Ключові слова: правова культура, правова свідомість, право, функції права, реалізація функцій права.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли відбувається глибока трансформація суспільного буття, зміна соціальних цінностей, норм діяльності та поведінки людей, особливого значення набуває ефективне нормативно-правове упорядкування процесів суспільного розвитку. Функціонально-ролевий потенціал правової культури, її дієвість, активно-творча роль реалізуються як за допомогою правового впливу на суспільне життя (який включає юридичні та неюридичні (соціальні, ідеологічні, психологічні тощо) засоби), так і через механізм правового регулювання та реалізації функцій права.

Окремі аспекти вивчення правової культури та її значення в процесах державно-правового життя були предметом досліджень таких учених, як Є. Аграновська, С. Алексєєв, В. Боєр, Н. Оніщенко, В. Карташов, М. Баумова, О. Макеєва, Г. Попадинець, О. Рибаківа, А. Скуратівський, В. Шафіров та інші.

Метою статті є розкриття змісту правової культури та її впливу на ефективність механізму реалізації функцій права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив рівня правової культури на реалізацію функцій права реалізується на основі комплексу соціальних норм, передусім юридичних, які, на відміну від інших соціальних норм (наприклад, моральних), вирізняються загальнообов'язковістю, формальною визначеністю, системністю. Саме норма права визначає межі можливої і належної поведінки людей, міру їхньої внутрішньої і зовнішньої свободи, поєднує в собі надання і одночасно обмеження такої свободи. Правова культура як нормативно-ціннісний регулятор суспільного буття реалізується перш за все за допомогою такого важливого різновиду юридичних норм, як регулятивна норма, яка визначає суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів суспільно-правових відносин. Юридичні норми як складники правової культури виникають як результат свідомо-вольової діяльності людини і здійснюють нормативне регулювання суспільної діяльності суб'єктів, упорядкування поведінки людей. Забезпечення регулятивних засад потенціалу правової культури, які містяться у юридичних нормах, відбувається шляхом їхньої усвідомленості, проникнення у свідомість суб'єкта суспільно-правового життя. Юридична норма як регулятор суспільних відносин сама по собі не в змозі обумовити відповідну вольову правомірну активність. Позитивний результат, правомірна поведінка, суспільно-правова активність тощо досягаються шляхом проникнення норми у свідомість людини; опосередкування в ній [17, с. 33].

Регулятивний потенціал впливу правової культури на упорядкування суспільних відносин реалізується через два основні складники: перший – це регулятивний потенціал власне права як основи утворювань правової культури та пов'язаних із ним правових явищ: правової діяльності, правовідносин, режиму законності та правопорядку тощо; другий – це творчо-активний вплив правової свідомості.

Дієвість та ефективність регулятивного потенціалу правової культури значною мірою зумовлена застосуванням у процесі регулятивної діяльності не тільки юридичних, а й інших різновидів соціальних норм, насамперед моральних. Це зумовлено тим, що право органічно взаємопов'язане з мораллю, є засобом реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства і без моралі неможливе. Право – це зведена до закону мораль (головним у якій є уявлення про добре та зло). Як слушно зазначає В.А. Туманов, «право у всіх його проявах <...> повинно бути пронизано мораллю. Внутрішня моральність права – одна із важливих умов його ефективності» [19, с. 56].

Вчені справедливо звертають увагу на те, що суворі і жорсткі риси права значною мірою коріняться саме в моралі, в її безкомпромісних, нерідко максималістських вимогах, безоглядних імперативах. Це свідчить про те, що «право за своєю органікою являє собою явище глибоко морального порядку і його функціонування виявляється неможливим без прямого включення в тканину права моральних критеріїв і оцінок» [3, с. 268].

У правовій культурі особи необхідно виділяти: почуття поваги до правового закону, прав і обов'язків інших осіб; правову інформованість, знання і розуміння фундаментальних юридичних ідей і принципів права; звичку дотримуватися правових приписів; цивільну активність, спрямовану проти будь-яких проявів юридичної антикультури [5, с. 20].

Значення функції охорони прав і свобод громадян як напряму реалізації правової культури полягає у створенні такої системи відносин, за якої права і свободи особи реалізуються якнайповніше й ефективно. Цього можна досягти, на думку низки дослідників, шляхом вирішення таких завдань: створення досконалого законодавства, що адекватно відображає можливості держави і суспільства щодо захисту прав і свобод особи; вдосконалення практики реалізації цього законодавства, його застосування, дотримання тощо; підвищення рівня правосвідомості громадян, за досягнення якого кожен індивід активно реалізує свої права і захищає їх у разі порушення [8, с. 113].

Правова культура державного і недержавного апарату формується передусім у процесі здійснення його представниками своїх посадових обов'язків і повинна включати таке: високий рівень знання права, юридичного мислення, професійної підготовки і активної діяльності, а також широкий світогляд у сфері економічного, політичного, соціального та іншого сприйняття реальності, й оптимальні для виконання своїх повноважень етичні властивості, тобто сумлінність, чесність, порядність, справедливість, об'єктивність, відповідальність за результати своєї праці, тощо [4, с. 73].

Центральне місце у реалізації цієї функції займає питання про взаємини особи і держави. На думку Н. Матузова, «... стара концепція взаємин держави і особи сьогодні не годиться. Її основна вада була передусім у тому, що пріоритет вона віддавала державі, а не особі; остання усупереч промовистим заявам, виступала не метою, а засобом. Навіть саме поняття особи тривалий час було не найбільш ходовим у науковому і суспільно-політичному лексиконі» [12, с. 475].

Найбільш важливою в сучасній концепції взаємин особи і держави є принципова зміна становища людини в системі державних, політичних, правових і інших відносин у контексті посилення антропоцентричної позиції особи [22, с. 34–51]. Незалежно від конкретно історичних форм держави і ступеня розвитку у ній демократії індивід має самоцінності, які виражаються через індивідуальне усвідомлення свого призначення, втіленого поза колективними формами організації людських співтовариств [15, с. 179]. Усі функції держави, права і правової культури, зважаючи на наведене, мають бути спрямовані на гідне і вільне існування людини в системі громадських відносин.

Правова культура включає різноманітні цінності, оцінки, норми, оцінні критерії і соціальні інститути. Правові цінності мають регулююче значення. Аксіологічного характеру набувають детерміновані правом людські вчинки, правова поведінка

людей. Правотворчість і реалізація права (правозастосування, виконання, використання, дотримання) є сферами людської діяльності, базованої на певній системі цінностей. «Світ цінностей у праві складається з оцінок, цінностей, ціннісних критеріїв і ієрархій», що відповідають їм [13, с. 41]. У зв'язку з цим найважливіше завдання аксіологічної функції правової культури полягає в інтеграції усіх цих явищ, поза цінностями культура існувати не може. Цінність не просто є атрибутом культури, це те, що закладено в її основі.

Крім того, у зв'язку з цим пропонують розглядати як самостійну інтеграційну функцію права, яка спрямована на об'єднання різних індивідуальних суб'єктів і соціальних утворень [18, с. 7]. Інтеграційна функція права забезпечує існування і збереження в суспільстві правопорядку, збереження соціальної цілісності, необхідного рівня об'єднання соціуму в умовах глобалізації.

Іншою нетрадиційною функцією права розглядається демографічна функція права, що пов'язана з необхідністю юридично впливати на волю і свідомість людей із метою забезпечення оптимального зростання населення за мінімальний період часу [6, с. 18].

Демографічна функція права покликана встановити такий режим відтворення і міграційної рухливості людей, який би повністю відповідав завданням розвитку соціуму. Наприклад, є необхідність визначити резерви робочої сили, спираючись на зміни народжуваності найближчими роками. Специфіка демографічної функції права зумовлена особливістю тих завдань, які вирішуються за її допомогою: управління демографічними процесами, регулювання режиму відтворення і чисельності населення, його соціального і національного складу.

Серед нетрадиційних функцій права виділяють експресивну функцію, що у вузькому сенсі має на увазі законодавче проголошення чогось, наприклад, Конституція України проголошує Україну суверенною, демократичною, соціальною і правовою державою [9, с. 2–3].

Вказана функція має найбільше значення для здійснення норм права, зміни правової культури суспільства [16, с. 36–37]. Без чіткого правового закріплення найважливіших стратегічних цілей, принципів, механізмів і кінцевих показників тенденції розвитку суспільства і держави неможливе забезпечення ефективності реалізації Конституції та інших законодавчих актів.

Для того, щоб вивести юриспруденцію на рівень науки XXI століття, як пише С. Алексєєв, необхідно, по-перше, узяти на озброєння правознавства досягнення людського духу, вищі цінності філософського осягнення світу, духовної культури, моралі, високі гуманітарні ідеї, інші напрацювання філософії, соціології, усього комплексу гуманітарних наук; по-друге, з урахуванням нових матеріалів спробувати вийти через аналіз самої правової матерії на новий рівень науки. І тоді виявиться, що «секрети» права на такому рівні – це і є вищі людські цінності, які якраз і відповідають глибоким потребам співтовариства людей в нинішню епоху існування і розвитку людського роду [2, с. 24–25].

Особливість цінностей, передусім правових, полягає в тому, що вони, виступаючи нормами й ідеалами в системі реально діючих громадських відносин, на відміну від інших наукових категорій, мають не лише пізнавальне, але й регулятивно-цільове призначення [20, с. 20].

Саме в цьому контексті нам видається дуже важливим дослідження механізму реалізації інформаційної функції права, що зумовлює теоретико-правовий аналіз його сутності та елементів. Як вважає Є.М. Корж, механізм реалізації інформаційної функції права – це система правової інформації, суб'єктів, об'єктів і юридичних засобів правового інформування та підтримання інформаційної цілісності правової системи, що пов'язані між собою різноманітними взаємодіями і взаємовпливами для досягнення мети правового регулювання. До елементів механізму реалізації інформаційної функції права належать такі: система правової інформації; суб'єкти, які здійснюють функції права; об'єкти впливу інформаційної функції права; юридичні засоби правового інформування та підтримання інформаційної цілісності правової системи [10, с. 12]. Погоджуючись із зазначеним твердженням, дослідимо складники механізму реалізації інформаційної функції права. Термін «правова інформація» визначено у статті 18 Закону України «Про інформацію» як сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо [21, с. 21].

Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативні правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань. Відповідно до Конституції України, одним з основних конституційних прав громадян є їхнє право на інформацію, яке розглядається як комплексне суб'єктивне право, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [11, с. 49].

У науковій літературі виділяють три форми правового впливу: інформаційно-психологічну, виховну та соціальну. Інформаційно-психологічний аспект (мотиваційний, імпульсивний) характеризується впливом прескриптивної (управлінської) правової інформації на мотиви поведінки суб'єктів із використанням таких основних засобів, як правові стимули та обмеження. Виховний аспект (педагогічний, ціннісно-орієнтаційний, загальноідеологічний) ґрунтується на загальноідеологічному впливові правової дійсності на внутрішній світ суб'єкта, на формуванні у свідомості ціннісних орієнтацій, правовому вихованні особи. Соціальний аспект характеризується взаємозв'язком правових і соціальних факторів (економічних, політичних, моральних тощо), які у своїй сукупності становлять соціальне середовище дії права [7, с. 175–176].

Зазначені форми правового впливу забезпечують реалізацію інформаційної функції права і впливають на формування правової свідомості та правової культури особи в умовах становлення інформаційного суспільства. Інформаційно-психологічна форма реалізації функції права полягає в тому, щоб повідомити адресатам правову інформацію. Правова інформованість як форма реалізації функції права має величезне значення, однак сьогодні її рівень значно відстає від потреб суспільного розвитку і потребує істотного підвищення.

Особливе значення ця обставина має в періоди, коли відбувається інтенсивне оновлення законодавства. Тому громадяни об'єктивно потребують отримання правової інформації про чинне законодавство, про зміни, доповнення, винятки, що вносяться до нього, про нові закони і т. д. Сучасне суспільство не може існувати, не маючи багатосторонньої, точної інформації про дійсність. Способи інформування про чинне законодавство є різними: правове інформування засобами масової інформації, через Інтернет, через вплив юридичної практики, юридичні консультації, правове виховання. Один із головних – правове інформування засобами масової інформації, перевагами якого є оперативність подання інформації, максимальна кількість охопленого населення, щоденність впливу і доступність правової інформації.

Правова культура виконує в суспільстві і певні функції, а саме: пізнавальну, спрямовану на оволодіння особою правовими знаннями, формування власних переконань із метою правильного їх застосування у практичній діяльності та набуття навичок правового мислення; регулятивну, яка забезпечує відповідність поведінки особи правовим приписам на підставі отриманих правових знань і відповідних правових переконань особи чи колективу; ціннісно-нормативну, спрямовану на визначення стану законності і правопорядку в державі з погляду реалізації суб'єктами правових відносин чинного законодавства; комунікативну, яка дає змогу особі на підставі набутих знань зорієнтуватися у правовому просторі з метою забезпечення безконфліктного співіснування з іншими суб'єктами; прогностичну, яка дає змогу прогнозувати розвиток чинного законодавства, правових інститутів у державі; виховну, яка забезпечує свідоме та поважне ставлення особи до вимог чинного законодавства [14, с. 127].

Соціологічний підхід наділяє правову культуру інтегративною функцією, оскільки вона забезпечує «включеність» суб'єктів у єдину систему соціальної організації та зумовлює координацію дій індивідів і груп, мотивованих міркуваннями значимості правових приписів. Інтегративна функція правової культури визначає результативність регулятивної та правоохоронної діяльності. Правова культура в такому разі впорядковує та систематизує практику відносин, що отримують суспільне визнання [1, с. 16].

Отже, проблеми правової культури потребують подальшого осмислення значення їхньої ролі у функціонуванні правової системи сучасного суспільства. Своєю чергою, ефективне функціонування правової системи держави багато в чому залежить від професійного рівня правової культури курсантів навчальних закладів МВС України – майбутніх правоохоронців, які завдяки специфіці своєї діяльності здатні захистити інтереси і конкретної особи, і держави.

За всієї важливості регулятивної функції правової свідомості, регулятивного потенціалу правової культури взагалі глибокий функціональний вплив її на суспільно-правовий розвиток можливий тоді, коли використовується потенціал усіх функцій правової свідомості. Саме це забезпечує реалізацію функціональної єдності правової свідомості як складника правової культури. Ця єдність передбачає виділення в системі функцій правової культури інтегруючого чинника (функції), яка б пронизувала собою всі інші. На нашу думку, таку роль може виконувати людиномірна, людинотворча функція правової культури, яка має інтегрувати всі інші на подолання відчуження

людини від права і відроджувати, відтворювати, розкривати гуманістичну природу та виміри суспільно-правового буття, руху соціуму до правового суспільства та правової держави. Реалізація людинотворчого потенціалу (функції) правової культури передбачає формування засобами державної, зокрема правової, політики умов для утвердження свободи людини, принципу верховенства її прав, самостійності у виборі змісту та форм самореалізації свого правового статусу у сфері суспільно-правового буття.

Висновки. Отже, проведений аналіз впливу правової культури на ефективність реалізації функцій права дає змогу аргументовано ствердити, що курс на формування правової держави в умовах посттоталітарної епохи нами мислиться як реальний рух до нового рівня правової культури. Адже формування відкритого, вільного, демократичного громадянського суспільства, що спирається на право, закон, інформованість і активність громадян, вимагає якісної зміни правової культури всього суспільства та окремої особи. Тому найважливішим напрямом впливу правової культури на ефективний механізм реалізації функцій права повинно, на нашу думку, стати затвердження принципів верховенства права, пріоритету свобод і законних інтересів людини.

Література:

1. Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности; / отв. ред. Е.А. Лукашева. Москва : Наука, 1988. 144 с.
2. Алексеев С.С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность. Москва, 2001. 176 с.
3. Алексеев С.С. Философия права. Москва, 1999. 745 с.
4. Баранов П.П., Оксусов А.П. Аксиология юридической деятельности. Ростов на Дону, 2003. 165 с.
5. Боер В.М. Правовая информированность и формирование правовой культуры личности (вопросы теории) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1993.
6. Бурова Т.М. Реализация демографической функции права в современных условиях. *Вестник Саратовской государственной академии права*. 2010. № 4. 268 с.
7. Дія права: інтегративний аспект : монографія / кол. авторів; відп. ред. Н.М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2010. 360 с.
8. Карташов В.Н., Баумова М.Г. Правовая культура: понятие структуры, функции : монография. Ярославль, 2008. 200 с.
9. Конституція України, прийнята на П'ятій сесії Верховної Ради України 26 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. 141 с.
10. Корж Є.М. Реалізація інформаційної функції права в діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків : Б.в., 2010. 20 с.
11. Макеева О.М. Інформаційна функція права та її вплив на правову культуру суспільства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 3. С. 47–51.
12. Матузов Н.И. Актуальные проблемы теории права. Саратов, 2003. 563 с.
13. Неновски Н. Право и ценности / пер. с болг. ; под ред. В.Д. Зорькина. Москва, 1987. 385с.
14. Попадинець Г.О. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 123–128.
15. Рыбаков О.Ю. Личность. Права и свободы. Правовая политика. Москва, 2004. 524 с.

16. Санстейн К.Р. Об экспрессивной функции права. Конституционное право: восточноевропейское образование (сравнительное конституционное обозрение). 1996. № 2. 96 с.
17. Скурятівський А.В. Особливості регулятивного потенціалу правової культури. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 31–36.
18. Соловьев Т.С. Информационная функция права. *Право и государство: теория и практика*. 2008. 152 с.
19. Туманов В.А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе. *Государство и право*. 1993. № 8. С. 56–58.
20. Цыбулевская О.И., Милушева Т.В. Власть и реформы в России: нравственно-правовой аспект. Саратов, 2003. 218 с.
21. Червяковский А.В. Информационная функция права и деятельность органов внутренних дел по ее реализации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 21 с.
22. Шафиров В.М. Естественно-позитивное право : Введение в теорию: монография. Красноярск, 2004. 262с.

Verkalets I. The role of legal culture in realization of the functions of law

Summary. The article provides a general theoretical analysis of the legal culture and its influence on the process of exercising the functions of law. The content of the legal culture in the context of improving the mechanism of implementation of the main functions of law in Ukraine is revealed. It is determined that the regulatory potential of the influence of the legal culture on the organization of social relations is realized through two main components: the first is the regulatory potential of the law itself as a basis for the formation of legal culture and related legal phenomena: legal activity, legal relations, the regime of law and order, etc.; the second is the creative and active influence of legal consciousness. It is found out that the ways of informing about the current legislation are different: legal information by the media, via the Internet, through the influence of legal practice, legal advice, legal education. One of the main ones is legal information by the mass media, the advantages of which is the promptness of information submission, the maximum number of people covered, the daily impact and availability of legal information. It is emphasized that with all the importance of the regulatory function of legal consciousness, the regulatory potential of the legal culture in general, a profound functional impact of it on social and legal development is possible when the potential of all functions of legal consciousness is used. It is this that provides the realization of the functional unity of legal consciousness as a component of the legal culture. This unity implies the separation in the system of functions of the legal culture of an integrating function that would pervade all others. It is concluded that the course on the formation of the rule of law in the post-totalitarian era, we think of as a real movement to a new level of legal culture. After all, the formation of an open, free, democratic civil society based on law, law, awareness and activity of citizens requires a qualitative change in the legal culture of the whole society and the individual. Therefore, in our opinion, the most important direction of the influence of the legal culture on the effective mechanism of exercising the functions of law should be the establishment of the principles of the rule of law, the priority of freedoms and the legitimate interests of man.

Key words: legal culture, legal awareness, law, functions of law, implementation of functions of law.